

1912

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده حقوق

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

موضوع:

مالکیت حق اختراع در قراردادهای استخدام

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر قاسم جعفر زاده

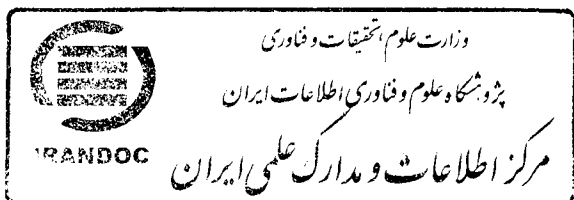
استاد مشاور:

جناب آقای دکتر عبدالرسول قدک

دانشجو:

فرهوده حسنی فراهانی

شهریور ۱۳۸۹

۱۴۹۱۴۲

۱۳۸۹/۱۰/۱۹

تقديم به :

پدر عزیز و مادر مهربانم.

چکیده:

«مالکیت» اختراعاتی که توسط مستخدمان و در جریان استخدامشان خلق می‌شوند، همواره محل اختلاف میان کارگر مخترع و کارفرما بوده است؛ به ویژه پس از آن که اختراع موصوف به واسطه اقدامات کارفرما به بهره برداری اقتصادی و درآمدزایی قابل توجهی می‌رسد. چرا که از سوی همواره این پیش فرض نزد کارفرمایان وجود دارد که اختراعات مستخدمان به عنوان نتیجه مستقیم سرمایه گذاری‌شان در زمینه تولید دانش و فن‌آوری، به طور قطع متعلق به آنهاست و از سویی دیگر مخترعی که اختراع را نتیجه بلافصل خلاقیت و تلاش ذهنی‌اش می‌داند خود را در منفعت حاصل از آن سهیم می‌پندارد و این امر سر آغاز دعاوی حقوقی متعددی است که بر سر مالکیت آفرینش های فکری میان کارفرمایان و کارگران طرح می‌شود. حل این مناقشه مستلزم آن است که مقررات حقوقی ویژه‌ای در این زمینه وضع شود به طوری که در کنار حمایت از حقوق مستخدمان مخترع، منافع کارفرمایان نیز تأمین شده و نهایتاً منجر به سوددهی کلان علمی و اقتصادی در عرصه اجتماع شود.

قانونگذاران کشورهای مختلف برای حل این مناقشه رویکردهای کم و بیش مشابهی اتخاذ کرده‌اند. بدین نحو که در جایی که اختراع در قلمرو شرح وظایف کارگر باشد و در ساعات فعالیتش نزد کارفرما و با استفاده از امکانات و تسهیلات او خلق شده باشد، اختراع متعلق به کارفرماست ولی در ازای موفقیت کارگر و در جهت تشویق او معمولاً پاداشی علاوه بر دستمزدش به وی پرداخت می‌گردد. در غیر از شرایط فوق الذکر، اختراع متعلق به کارگر مخترع است و قانونگذار تنها حق بهره‌برداری محدودی از آن اختراع را برای کارفرما منظور می‌کند. لازم به ذکر است که طرفین آزادند تا در قرارداد استخدام یا قراردادی مجزا، به هر ترتیب که مایل باشند در خصوص مالکیت این اختراعات توافق کنند.

در ایران اما، به موجب قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶، حقوق ناشی از اختراعات مطلقاً از آن کارفرماست. چنین رویکردی به وضعیت حقوقی اختراعات، به بی‌انگیزگی کارگر و مستخدم می‌انجامد و بسیاری از نکات متعین در انواع گوناگون روابط استخدامی و وضعیت حقوقی اختراعات ناشی از آن را مغفول می‌نهد. همین مسئله سبب شده تا در عمل مؤسسات عمومی و خصوصی بسیاری که فعالیت تجاری خود را مدیون آفرینش‌های کارگران خود هستند، دست به دامان آیین نامه‌ها یا خط مشی‌ها و ضوابط داخلی در حوزه مالکیت فکری شوند و یا در قراردادهای خود با کارگزارانشان این نکته را مورد توجه قرار دهند.

بنابراین برای اجتناب از تصویب آیین‌نامه‌های متعدد و ایجاد رویه‌های متفاوت در میان مؤسسات و سازمان‌های گوناگون دولتی و خصوصی، اصلاح و تکمیل قوانین جاری یا حتی تصویب قانون خاصی در این زمینه ضروری و راهگشا می‌نماید. ولیکن با توجه به روند طولانی تصویب و اصلاح قوانین و ضرورت اقدام فوری و مؤثر برای جلوگیری از بروز اختلاف بر سر مالکیت آفرینش‌های فکری پدیدآمده، بهتر است در ایران نیز همانند اغلب کشورها، حتی کشورهایی که از وجود قوانین جامع و دقیق بهره می‌برند، قبل از هرگونه توافق و قرارداد با مستخدمان یا پیمان‌کاران، با مشورت یک متخصص حقوقی، با تمام آنها قرارداد مالکیت آفرینش‌های فکری منعقد شود. این قرارداد که می‌تواند ضمن قرارداد استخدام یا قرارداد پیمان‌کاری یا مشاوره آورده شود و یا به صورت قراردادی جداگانه تنظیم گردد، برای حمایت بیشتر از کارگران خلاق و مبتکر و تشویق آن‌ها به اختراع و ابتکار در کنار حفظ منافع سرمایه‌گذاران در زمینه تولید دانش و فن‌آوری ضروری است.

واژگان کلیدی: حقوق مالکیت فکری، مالکیت، حق اختراع، کارگر، کارفرما، قرارداد استخدام، ابداع، پاداش مخترع

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۹	بخش اول: مفاهیم اولیه
۱۰	فصل اول: مفهوم "مالکیت" در حقوق مالکیت فکری
۱۲	گفتار اول: حقوق مادی ناشی از آفرینش های فکری
۱۴	گفتار دوم: حقوق معنوی ناشی از آفرینش های فکری
۱۵	فصل دوم: «اختراع» و بررسی ویژگی های آن
۱۵	گفتار اول: مفهوم اختراع و ویژگی های آن در موافقتنامه تریپس
	گفتار دوم: مفهوم اختراع در قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری و
۲۰	آیین نامه های داخلی مؤسسات
۲۱	مبحث اول: قانون ثبت اختراعات طرح های صنعتی و علائم تجاری
۲۵	مبحث دوم: آیین نامه ها و ضوابط داخلی مؤسسات و سازمانها
۲۹	فصل سوم: رابطه استخدامی و انواع آن
۲۹	گفتار اول: تعریف رابطه استخدامی و ضوابط آن در قوانین داخلی
۳۲	گفتار دوم: انواع روابط استخدامی در قوانین ایران
	مبحث اول: قراردادهای استخدامی که در آنها کارفرما جزو اشخاص موضوع حقوق
۳۳	خصوصی است

مبحث دوم: قراردادهای استخدامی که در آنها کارفرما جزو اشخاص موضوع حقوق

عمومی است ۳۴

بخش دوم: وضعیت حقوقی اختراعات مستخدمان در نظام‌های حقوقی پیشرفته جهان ... ۳۹

فصل اول: مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی در حقوق آمریکا ۴۰

گفتار اول: انواع اختراعات ناشی از رابطه‌های استخدام ۴۰

گفتار دوم: مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدام ۴۲

مبحث اول: قراردادهای پیش از اختراع ۴۳

مبحث دوم: استخدام برای اختراع ۴۴

مبحث سوم: حقوق عرضه ۴۵

گفتار سوم: قراردادهای استخدام خاص ۴۶

مبحث اول: اختراعات مستخدمان دانشگاه ۴۷

مبحث دوم: اختراعاتی که تحت قراردادهای دولتی ساخته می‌شوند ۴۸

فصل دوم: مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی در حقوق انگلستان ۴۸

گفتار اول: انواع اختراع با توجه به نوع رابطه استخدام کارگر مخترع در قانون اختراعات ۱۹۷۷

..... ۴۹

مبحث اول: مستخدمان عادی ۴۹

مبحث دوم: مستخدمان عالی رتبه ۵۰

گفتار دوم: پاداش مخترع ۵۲

- گفتار سوم: حل اختلافات ناشی از مالکیت اختراع کارگر ۵۳
- فصل سوم: مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی در حقوق آلمان ۵۴
- گفتار اول: انواع اختراعات در «قانون مربوط به اختراعات کارگران» ۵۶
- گفتار دوم: تکالیف کارگر مخترع نسبت به کارفرما ۵۶
- گفتار سوم: تکالیف کارفرما در جهت تحصیل مالکیت اختراع کارگر ۵۷
- گفتار چهارم: پاداش مخترع ۵۸
- فصل چهارم: مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی در حقوق فرانسه ۵۹
- گفتار اول: انواع اختراعات ناشی از رابطه‌های استخدام ۶۰
- گفتار دوم: پاداش مخترع ۶۳
- بخش سوم: وضعیت حقوقی اختراعات مستخدمان در حقوق ایران ۶۵
- فصل اول: حقوق مادی ناشی از اختراع ۶۶
- گفتار اول: قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری سال ۱۳۸۶ ۶۶
- گفتار دوم: آیین‌نامه ثبت اختراعات، اکتشافات و نوآوری صنعتی نظامی جمهوری اسلامی ایران (۸۴/۹/۲۰) ۷۳
- مبحث اول: قلمرو اجرایی آیین‌نامه ۷۳
- مبحث دوم: مالکیت اختراع ناشی از استخدام ۷۳
- مبحث سوم: تخصیص درآمد حاصل از اختراع ۷۶
- مبحث چهارم: پاداش مخترع ۷۷

گفتار سوم: خط‌مشی و ضوابط حقوق مالکیت فکری در مؤسسات علمی و پژوهشی ۷۷

مبحث اول: قلمرو اجرایی ۷۸

مبحث دوم: مالکیت اختراعات ناشی از رابطه استخدام ۸۱

الف) قواعد کلی تعیین مالک اثر ۸۱

ب) نحوه تخصیص درآمد حاصل از اختراع ۸۳

مبحث سوم: تکلیف کارگر به افشا اختراع ۸۷

مبحث چهارم: پاداش مخترع ۸۸

فصل دوم: حقوق معنوی ۸۹

نتیجه ۹۳

فهرست منابع ۹۸

آفرینش‌های فکری یا چنانچه در متون گوناگون بدان اطلاق شده است، دارایی‌های فکری و یا اموال فکری همانند زمین یا دیگر اموال غیر منقول و حتی منقول، گونه‌ای از دارایی‌ها هستند؛ تفاوتی که این قسم دارایی‌ها با دیگر اقسام آن دارند، در "غیر ملموس بودن (Intangible)" آنهاست. ولی تردیدی نیست که امروزه بهره برداری و حفاظت از این دارایی‌ها از منظرهای گوناگون مورد توجه کشورها قرار گرفته است؛ به گونه‌ای که در نظام حقوقی خود راهکارهایی را برای حمایت از آنها پیش‌بینی کرده‌اند و حتی جامعه بین‌المللی نیز برای حمایتی یکپارچه و جهانی از این دارایی‌ها معاهدات و کنواسیون‌های متعددی را پذیرفته و لازم‌الاجرا ساخته و حتی سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) را تأسیس کرده است تا در جهت نظارت و سیاست‌گذاری بین‌المللی در حوزه مالکیت فکری و در نهایت، هماهنگ‌سازی مقررات کشورها در این راه مؤثرتر و کاراتر گام بردارد. حفاظت از آفرینش‌های فکری نه تنها ابتکار را تشویق می‌کند، بلکه اعتماد لازم را در کشورهای جهان سوم و اقتصاد نیازمند جذب سرمایه‌گذاری خارجی آنها فراهم خواهد کرد و مسیرهای انتقال فن‌آوری را در عرصه جهانی هموارتر می‌سازد.

با نگاه به مجموعه‌ای از مطالعات، رابطه بین حمایت از مالکیت فکری، خصوصاً اختراعات و رشد و توسعه به ویژه در کشورهای جهان سوم نشان داده شده است. در این میان اختراعات قدرتمندترین و پرمفعت‌ترین آفرینش‌های فکری به شمار می‌روند. در واقع گروهی از حقوق‌دان‌های مالکیت فکری معتقدند که حق اختراع، معامله‌ای است میان مخترع و جامعه با وساطت دولت‌ها به گونه‌ای که در مقابل تأمین منافع برای مخترع جامعه را از حاصل تلاش‌های ذهنی وی بهره‌مند می‌سازد. دارندگان حقوق اختراع برای مدتی نسبتاً طولانی (که در موافقت نامه تریپس و مقررات داخلی اکثر کشورها من جمله ایران ۲۰ سال تعیین شده است) حق دارند تا از اختراع خود استفاده کنند، آن را تولید کنند و به فروش برسانند و یا حق بهره‌برداری از آن را به موجب قرارداد با دیگران واگذار کنند و در عوض بهره‌مندی از چنین گستره‌ای از حقوق، تنها موظفند تا اختراع خود را افشا کنند و با افزودن این دانش جدید به حوزه دانش عمومی (Public Domain) موجبات پیشرفت علمی و فنی جامعه را فراهم آورند. البته در راه کسب چنین حقوق انحصاری طولی‌المدت و گسترده‌ای، اختراع باید آزمون‌های سختی را پشت سر بگذارد تا در زمره اختراعات قابل ثبت و قابل حمایت قرار گیرد.

مهم‌ترین نکته در تبیین استراتژی مناسب برای مدیریت حقوق آفرینش‌های فکری این است که این اطمینان حاصل شود که به طور قطع، کسی که برای ثبت اختراع و بهره‌مندی از منافع ناشی از ثبت و حمایت از آن اقدام کرده "مالک" آن اختراع است.

برای ثبت اختراع ضروری است که مالک حقوق ناشی از آن (Patentee) شناخته شود تا اختراع به نام وی ثبت شود و نام وی در گواهی اختراع درج گردد.

عموماً مخترع یک اثر می‌تواند به موجب اظهارنامه برای ثبت آن اقدام کند و چنانچه اظهارنامه وی مراحل بررسی را طی کند و با معیارهای لازم سنجیده شود و واجد آن معیارها شناخته شود، اختراع ثبت و ورقه اختراع صادر می‌شود و مخترع آن، مالک حقوق مادی و معنوی حاصل از آن شناخته می‌شود.

اما نکته اینجاست که عمدتاً مخترعان حقیقی مالک نهایی اختراع نمی‌شوند. به این جهت که اشخاص حقیقی معمولاً شرایط و امکانات لازم برای تجاری‌سازی و بهره‌مندی تام و تمام اقتصادی از اختراع خود را ندارند. لذا اختراع خود را به موجب قرارداد به دیگری واگذار می‌کنند. احتمال دیگری که وجود دارد و موضوع بحث این نوشته است، هنگامی است که مخترع، در استخدام شخص (اعم از حقیقی یا حقوقی) دیگری باشد.

در دنیای اقتصاد و تجارت کنونی برای آن که شرکت‌ها بتوانند پویایی خود را حفظ کنند و در عرصه تجارت از رقبای خود پیشی بگیرند، محتاج آن هستند تا همواره دانش و تکنولوژی خود را ارتقاء دهند و این نیازمند آن است که به طور مداوم روح خلاقیت و نوآوری را در کار خود وارد کنند.

در نظری کوتاه به تغییراتی که در چند دهه اخیر در عرصه دانش و تکنولوژی رخ داده، در میابیم که چشم‌انداز اختراعات ظرف این سالها تحولات چشم‌گیری را تجربه کرده است. گسترش روزافزون حوزه‌هایی هم چون بیوتکنولوژی و علوم نرم‌افزاری و انفورماتیک در کنار گردش سریع اطلاعات که به مدد استفاده از اینترنت، دسترسی عموم مردم در اقصی نقاط جهان را به دانش و اطلاعات بیش از حد تصور سریع و آسان نموده است سبب شده تا اختراعات و درآمد بالقوه حاصل از آن‌ها به عنوان جزئی اجتناب‌ناپذیر در برنامه‌های تجاری شرکت‌ها تلقی گردند. و البته افزایش قابل توجه آمار اختراعات ثبت شده و مورد

حمایت که از طریق مروری کوتاه در وب سایت سازمان جهانی مالکیت فکری قابل اثبات است، مؤید همین امر است.

با توجه به آن چه گفته شد و این که شرکت های تجاری برای گسترش دارایی های فکری خود به خلاقیت مستخدمین خود وابسته هستند، و با در نظر گرفتن سرمایه گذاری این شرکتها و تخصیص منابعشان در این راه، همواره این پیش فرض از سوی کارفرمایان وجود دارد که اختراعات مستخدمینشان به عنوان نتیجه مستقیم سرمایه گذاری انجام شده، به طور قطع متعلق به آنهاست و این امر سر آغاز دعاوی حقوقی متعددی است که بر سر مالکیت آفرینش های فکری میان کارفرمایان و کارگران طرح می شود. معمولاً چنین دعاوی هنگامی طرح می شود که یک اختراع خلق شده توسط یک کارگر به واسطه اقدامات کارفرما به بهره برداری اقتصادی و درآمدزایی قابل توجهی می رسد. هر چه این اختراع موفق تر باشد و سوددهی بیشتری داشته باشد، کارگر را بیشتر ترغیب می کند تا خود را در بخشی از این سود و موفقیت سهم ببندارد و در مقابل، کارفرما نیز چنانچه گفته شد مالکیت حاصل سرمایه گذاری اش را حق مسلم خویش می پندارد.

با این اوصاف در می یابیم که مسئله مناقشه برانگیز "مالکیت" در حوزه اختراعات امری است که نمی توان به سادگی از کنار آن گذشت. چنانچه در ادامه این پایان نامه خواهیم دید کشورهای مختلف، صرف نظر از تفاوت هایی که در جزئیات مقرراتشان به چشم می خورد، رویکردهای کم و بیش مشابهی را اتخاذ کرده اند. آن چه در این میان بیشتر مورد تأکید و توجه پایان نامه حاضر قرار گرفته است، رویکردی است که قانون-گذار ایرانی در این خصوص اتخاذ کرده است.

آنچه در ادامه می آید کندو کاوی است در حقوق کشورهای پیشرفته ای که درآمد حاصل از آفرینش های فکری سهم بزرگی از گردش اقتصادی آنها را داراست و در کنار آن بررسی مقررات ایران در خصوص واکاوی کاستی های موجود در این زمینه و تلاش برای ارائه راهکارهایی جهت اصلاح یا تکمیل این مقررات و کاراتر نمودن آنها به این امید که با بهره گیری از مقررات حقوقی لازم الاجرا نیاز به وجود آیین نامه ها و ضوابط داخلی کمتر شده و رویه یکسان و هماهنگی در این حوزه شکل گیرد به گونه ای که در کنار حمایت از حقوق مستخدمان مخترع، منافع کارفرمایان نیز تأمین شده و تشویق به سرمایه گذاری در زمینه تولید دانش و فن آوری گردند و نهایتاً منجر به سوددهی کلان علمی و اقتصادی در عرصه اجتماع

شود.

یکی از شرایط ماهوی ضروری برای ثبت و حمایت از اختراع در موافقت نامه تریپس (Trade Related Aspects of Intellectual Property) و در مقررات داخلی کشورهای عضو آن، کاربرد صنعتی آن است. در کشورهایی که حیات اقتصادی شرکت ها در عرصه رقابت تجاری وابسته به نوآوری و پویایی آنهاست، این ویژگی ضروری از حالت بالقوه خارج می شود و عینیت می یابد و به مرحله تولید و بهره برداری مالی می رسد و این منفعت مالی اغلب سرآغاز جدال بر سر کسب سهم بیشتری از آن می شود ولی متأسفانه در حقوق ایران علی رغم تعداد نسبتاً بالای اختراعاتی که هر ساله در اداره مالکیت صنعتی به ثبت می رسد تعداد اختراعاتی که به مرحله تولید و بهره برداری می رسد و نقشی در پویایی اقتصادی و بر عهده می گیرد چندان چشمگیر نیست. ایجاد تحول در این روند و همگام شدن با رویه جهانی، نیازمند تشویق مخترعان و انگیزه دادن به شرکتها برای سرمایه گذاری در تولید دانش و فن آوری تجاری سازی آن است. اولین قدم در این راه روشن ساختن مرز مالکیت و حقوق هر یک از کارگرو کارفرما به اختراع تولید شده در طی یک رابطه استخدامی است. لذا ضروری است بدو آکندوکاوی در راهکارها و رویه های نظام های حقوقی کشورهای مختلف در جهت اجتناب از طرح دعوای مالکیت و در صورت طرح آن برای حل و فصل این دعوای صورت گیرد و سپس تلاش های قانون گذار ایرانی در عرصه مشابه مورد ارزیابی قرار گیرد.

این نوشتار در صدد آن است تا با بررسی مقررات حقوقی کشورهای مختلف و همچنین مقایسه مقتضیات و ضرورت های موجود که منجر به قانون گذاری در این زمینه شده است و سپس مطالعه مقررات مالکیت فکری در ایران، در حد توان و بضاعت خود به رشته ای از سوالات پاسخ دهد:

قواعد کلی حاکم بر مالکیت اختراعات در رابطه ای استخدام در حقوق کشورهای مختلف از چه معیارهایی تبعیت می کند. رابطه استخدام باید دارای چه ویژگی هایی باشد تا اختراع از مالکیت مخترع واقعی که همان کارگر است خارج شده و به کارفرما تعلق بگیرد. چنین اختراعی در چه شرایط و با چه امکاناتی باید تولید شده باشد تا کارفرما را محق سازد تا نسبت به آن ادعای مالکیت مطرح کند.

در صورتی که اختراع به مالکیت کارفرما در آید آیا برای کارگر سهم یا پاداشی در نظر گرفته می شود یا صرف پرداخت دستمزد به وی کفایت می کند.

همچنین پس از پدید آمدن اختراع، کارگر و کارفرما چه تکالیفی در قبال یکدیگر دارند و ضمانت اجرای این تکالیف چیست. چنانچه کارفرما از حق قانونی خود بر مالکیت اختراع صرفنظر کند، آیا کارگر می تواند مدعی حقوقی نسبت به آن اختراع شود.

نکته مهم دیگر حقوق معنوی ناشی از اختراع است. منظور از این عنوان، حق انتساب اثر به اختراع کننده ی واقعی آن است که بعضاً از آن با عنوان حق اخلاقی نیز یاد می شود. به طور کلی از اوصاف این حق آن است که قابل واگذاری به غیر و یا تقویم به پول نیست و برخلاف حقوق مادی، مقید به دوره زمانی خاصی نمی باشد. سؤال اینجاست که آیا در صورت وجود یک رابطه استخدامی کارفرما اساساً می تواند مدعی این قسم از حقوق گردد یا حقوق معنوی کماکان متعلق به کارگر مخترع باقی خواهد ماند.

و در ادامه به بررسی این مسئله می پردازیم که آیا در وهله اول مقررات حقوق مالکیت فکری ایران چنین مناقشه مهمی را پیش بینی و برای آن حکمی صادر کرده اند یا خیر و در صورت پیش بینی این امر آیا مقررات موجود به قدر کافی دقیق و کارآمد هستند که پاسخ گوی شرایط و ضرورت های فعلی باشد یا اینکه برای حل و فصل دعاوی روزافزون میان کارفرمایان و کارگران بر سر مالکیت اختراعات نیازمند اصلاح و تکمیل این مقررات هستیم.

و در پایان خواهیم دید که در کنار مقررات موجود، برای اجتناب از اختلاف میان کارگران و کارفرمایان در شرایط فعلی آیا ابزارهای دیگری قابل دسترس هست و در عمل این افراد چه راهکارهایی اتخاذ کرده اند. در پایان نامه پیش رو برآنیم تا به پاسخ سوالات پیش گفته دست یابیم و برای نیل به این هدف روشی اتخاذ شده تا حتی المقدور از کلی گویی و حاشیه پردازی و مباحث نظری که پیش از این به کرات در مقالات و پایان نامه های پیشین مورد نقد و نظر قرار گرفته اند و نوشته را از مسیر اصلی منحرف می کنند اجتناب شود. و در عین حال سعی بر آن بوده که تا در حد توان نگارنده، با مطالعه منابع مختلف در این زمینه، مطالب ضروری در این حوزه گردآوری شود تا در نهایت خواننده بتواند اطلاعات جامعی در خصوص موضوع حاصل کند. به همین منظور این پایان نامه در سه فصل تدوین شده است.

در فصل اول به تبیین موضوع پرداخته شده است. برای روشن شدن ابعاد موضوع همانند هر کار تحقیقی دیگری ضروری است تا ابتدا تعریفی از موضوع و واژگان کلیدی آن ارائه گردد، که عبارتند از مالکیت، اختراع و رابطه های استخدام. چنانچه پیش تر هم اشاره شد، هدف نهایی این تحقیق آن است تا وضعیت حقوقی اختراعات در رابطه های استخدامی در ایران مطالعه شود و راهکارهای مناسب برای بهبود وضعیت فعلی ارائه گردد. لذا در بخش اول به جای ارائه تعاریف کلی از واژگان، دامنه بررسی به جز در قسمت مربوط به اختراع که اشاره ای گذرا اما ناگزیر به موافقتنامه تریپس به عنوان مهمترین سند بین المللی در زمینه حقوق مالکیت فکری داشته، به نظام حقوقی ایران محدود شده است تا اولاً از حجم اطلاعات غیر ضروری کاسته شود و ثانیاً بخش سوم تحقیق که به بررسی موضوع در نظام حقوقی ایران می پردازد با دقت و یکپارچگی بیشتر، صرفاً به موضوع اصلی اختصاص یابد. بدون آن که جزئیات مهم تر در پناه اطلاعات کلی و تعریف مفاهیم اولیه نادیده باقی بماند.

در آغاز بخش اول، ملاحظه می کنیم که آیا اطلاق عنوان مالکیت به حقوق ناشی از اختراع، مبنای نظری صحیحی دارد یا خیر. و سپس حقوق ناشی از اختراع را در قوانین داخلی ایران و در رأس آنها قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶ مورد بررسی قرار می دهیم. در ادامه به اصطلاح "اختراع" می رسیم و تعریفی که از آن در موافقتنامه تریپس و نظام حقوقی ایران وجود دارد. کامل ترین تعریفی که از اختراع وجود دارد در ماده یک قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶ دیده می شود. در ادامه به چهار نمونه از آیین نامه های داخلی مؤسساتی می رسیم که عمده فعالیت آنها در جهت تولید دانش کاربری و تجاری سازی به قصد کسب منفعت اقتصادی است و لذا جزئیات بیشتر و دقیقتری را در خصوص آفرینش های فکری و مالکیت آنها مد نظر قرار داده اند تا ضمن جبران ناکارآمدی قانون سال ۱۳۸۶ از بروز اختلافات احتمالی آینده جلوگیری کنند. این آیین نامه ها عبارتند از: آیین نامه ثبت اختراعات، اکتشافات و نوآوریهای صنعتی نظامی در جمهوری اسلامی ایران، خطمشی و ضوابط حقوق مالکیت فکری در مؤسسات علمی و پژوهشی که توسط وزارت علوم تهیه شده و علی رغم اینکه جنبه الزام آور ندارد ولیکن به تصریح همین خطمشی، کلیه افراد شاغل در دانشگاه ها، مؤسسات آموزش عالی و

مراکز پژوهشی و فن آوری وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری باید در بدو استخدام یا آغاز همکاری خود به هر شکلی، تعهدنامه‌ای را مبنی بر قبول و رعایت مفاد این خط‌مشی و ضوابط امضا نمایند. در انتها نیز خط‌مشی و ضوابط حقوق مالکیت و دارایی‌های فکری در پژوهشگاه ملی مهندسی ژنتیک و زیست‌فن‌آوری و آیین‌نامه اجرایی ثبت نوآوری انستیتو پاستور ایران به اختصار مورد اشاره قرار گرفته‌اند. در پایان بخش اول، رابطه‌های استخدام و انواع آنها در حقوق ایران به طور مختصر توضیح داده می‌شود. بدین منظور با صرف‌نظر کردن از جزئیات غیر ضروری تنها اشاره کوتاهی می‌شود به اقسام رابطه استخدامی و مقرراتی که حاکم بر انواع آن هستند. مهمترین تفکیک در این حوزه نیز استخدام در حوزه خصوصی است که تحت شمول قانون کار سال مصوب ۱۳۶۹ قرار دارد و استخدام در حوزه عمومی که در قلمرو حکومت قانون مدیریت خدمات کشوری سال ۱۳۸۶ و قانون استخدام کشوری مصوب ۱۳۴۵ قرار می‌گیرد. در انتها نیز به طور گذرا و فهرست وار گونه‌های دیگر استخدام و مقررات حاکم بر آنها معرفی می‌شود. در بخش دوم پایان نامه نظام‌های حقوقی چهار کشور آمریکا، انگلستان، آلمان و فرانسه مورد بررسی قرار خواهند گرفت. بهره‌برداری از دانش و تکنولوژی جدید در این کشورها حائز آن چنان اهمیتی است که مقررات حاکم از آفرینش‌های فکری در آنها به طور دقیق تدوین شده و اجرا می‌شود. برای مثال در آمریکا، اهمیت حمایت از حقوق مالکیت فکری بدان حد است که در قانون اساسی این کشور به آن تصریح شده است. با این تفاسیر ابتدا به بررسی مقررات این کشورها می‌پردازیم تا در بررسی مقررات حقوقی ایران مبنای دقیق‌تری برای یافتن ابهامات و ناکارایی احتمالی قانون ایران داشته باشیم. در نهایت در بخش سوم و پایانی، مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی در کشورمان را مورد بحث قرار می‌دهیم. لازم به ذکر است که قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب سال ۱۳۸۶ تنها در بنده ماده ۵ خود و با بیانی مبهم و کلی به این موضوع اشاره داشته و در کنار این قانون چنانچه قبلاً نیز گفته شد، آیین‌نامه‌ها و ضوابط و خط‌مشی‌های داخلی وزارتخانه و مؤسسات را مشاهده می‌کنیم که با توجه به نیاز مبرمشان به خط‌مشی دقیق در این حوزه، در عین تصریح به پایبندی به قانون ثبت اختراعات، به آن اکتفا نکرده و با پیش‌بینی شرایط و وضعیت‌های مختلفی که در آن تلاش‌ها و

تراوشات ذهنی یک مستخدم به اختراع منتهی می شود، در خصوص مالکیت اختراع حاصل شده، تعیین تکلیف نموده اند.

در نهایت ذکر این نکته ضروری است که با توجه به فقدان منابع فارسی در این زمینه، بخش سوم اثر حاصل تلاش نگارنده در بررسی مقررات موجود و تحلیل و مقایسه آنها بر اساس اصول کلی حقوق مالکیت فکری و مقررات موجود در حوزه‌ی مشابه در حقوق سایر کشورها بوده است.

در هر صورت در این پژوهش با کمی و کاستی فراوان سعی بر این بوده که تا حد امکان ابعاد گوناگون موضوع بررسی و روشن شود ولیکن متأسفانه در این مورد منابع مکتوب محدودی به زبان فارسی به ویژه در بخش کتب و تنها در خصوص کلیات حقوق مالکیت فکری به طور عام و حقوق اختراعات به طور خاص موجود است. بنابراین به ناچار در تقریر این پژوهش، منابع انگلیسی و فرانسه زبان متعددی مورد استفاده قرار گرفته اند و با توجه به محدودیت کتب خارجی موجود، سایت های اینترنتی به ویژه سایت های غیرفارسی زبان، تقریباً اصلی ترین منابع مورد استفاده در این پایان نامه بوده است.

در هر صورت با در نظر داشتن آنچه پیشتر هم گفته شد، چون پیش از این پیرامون موضوع این پایان نامه هیچ گونه تحقیق پژوهشی به زبان فارسی صورت نگرفته و همچنین لحاظ کردن این نکته که به دلیل محدودیت های موجود در زمینه خرید آن لاین برخی کتب و مقالات خارجی، در جریان این تحقیق به گروهی از مکتوبات دسترسی حاصل نگردیده نتیجتاً کاستی ها و اشکالات به رغم تلاش و تمایل، اجتناب ناپذیر می باشد که ان شاءالله در پژوهش های بعدی مورد اصلاح قرار گیرد.

بخش نخست

مفاهیم اولیه

یکی از برجسته‌ترین دلایلی که حمایت از حقوق آفرینش‌های فکری را ضروری می‌سازد، بعد اقتصادی آن و اهمیت امروزه دارایی‌های فکری، در توسعه، رشد اقتصادی کشور و حتی جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. در این میان، شاید بتوان گفت مهم‌ترین جنبه در تدوین یک نظام حمایتی هدفمند و موفق حقوق مالکیت فکری طراحی این نظام به‌گونه‌ای است که جای تردیدی در تعیین مالک یک اثر فکری باقی نگذارد. چنانچه می‌دانیم، عموماً مالک یک اثر فکری یا دارنده حقوق شخصی است که با استفاده از فکر و خلاقیت خود آن اثر را خلق کرده است، ولی مسئله همواره چنین ساده نیست. در مواردی که افراد متعددی در خلق یک اثر با یکدیگر همکاری می‌کنند، احتمال اختلاف بر سر مالکیت اثر یا اختلاف در تعیین میزان سهم هر یک از آنها وجود دارد. همچنین، هنگامی که آفرینشی توسط شخصی پدید می‌آید که خود در استخدام دیگری است، تعیین مالکیت اثر نیاز به دقت نظر بیشتری دارد.

« مالکیت اختراعات در رابطه‌های استخدامی » موضوع پایان نامه حاضر است و برای ورود به آن ابتدا به روشن کردن موضوع و تعریف ارکان اساسی آن می‌پردازیم. لذا در بدو امر مفهوم سه رکن "مالکیت"، "اختراعات" و "رابطه‌های استخدامی" را مختصراً شرح می‌دهیم. با توجه به اینکه هدف غایی این پایان نامه در بررسی مقررات ایران و اصلاح و افزایش کارآمدی آن در این حوزه است، با اجتناب از کلی‌گویی و حاشیه‌پردازی در خصوص این مفاهیم، مشخصاً به تعریفی که از آنها در قوانین ایران ارائه شده، اشاره می‌کنیم. به این ترتیب هم از تکرار این تعاریف در فصل دوم و سوم اجتناب می‌کنیم و در عین حال در فصل سوم اثر که در خصوص مقررات مالکیت فکری ایران است مجال بیشتری برای تمرکز بر موضوع اصلی خواهیم یافت.

فصل اول: مفهوم "مالکیت" در حقوق مالکیت فکری

در قوانین و مقررات کشورهای مختلف، از جمله آمریکا، انگلیس، آلمان و فرانسه، و نیز، در برخی از مقررات بین‌المللی از اصطلاح مالکیت (Ownership) اختراع استفاده شده است. از این رو، در وهله نخست باید دید که آیا حقوق ناشی از آفرینش‌های فکری اساساً ماهیت مالکیت دارد یا خیر،

سپس باید بررسی کرد که آیا اختراع، به عنوان یکی از اشکال آفرینش‌های فکری، می‌تواند متعلق مالکیت قرار گیرد؟ این مسأله، تحت عنوان ماهیت حقوقی و اوصاف حقوق آفرینش‌های فکری، در اندک کتب موجود، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌ها به زبانهای گوناگون، بارها بررسی و تحلیل شده است و در ادبیات مالکیت فکری به تفصیل به مباحث نظری آن، همچون عینی یا دینی بودن این حقوق، درستی یا نادرستی اطلاق مالکیت به حقوق ناشی از آفرینش‌های فکری، اوصاف حق مالکیت و حقوق ناشی از آفرینش‌های فکری و تفاوت‌های این دو پرداخته شده است. از جمله نتایج این بررسی‌ها این است که حقوق آفرینش‌های فکری فاقد دو وصف مطلق بودن و دائمی بودن است و بنابراین، ماهیتی متفاوت از حقوق مالکیت دارد.^۱

از آنجا که نقطه عزیمت این نوشتار، خلق یک اختراع و بررسی و تبیین شرایط تعلق حقوق ناشی از آن به کارگر یا کارفرما یا هر دو است، ورود به حیطه مسایل نظری پیرامون آن از حوصله و مجال این نوشتار بیرون است و طرح مناقشات در این خصوص، خواننده را از مسیر اصلی متن خارج می‌کند. تنها به ذکر این نکته بسنده می‌شود که مطابق یک نظر، حق صاحب اثر ماهیتاً از نوع حق مالکیت است. زیرا وی مختار است به هر شیوه دلخواه و با هر انگیزه‌ای از متعلق حق خود بهره‌برداری کند یا آن را بلااستفاده بگذارد. محق است از منافع و نتایج حق خود منتفع شود، آن را از بین برد، به دیگری منتقل کند و کلاً حق هرگونه تصرف حقوقی در متعلق حق خود دارد.^۲ در قانون ثبت اختراعات ۸۶ نیز، در مواد مختلفی مانند ماده ۱۵، از عبارت "مالک اختراع" استفاده شده است که نشان می‌دهد از منظر قانونگذار نیز رابطه میان اثر و پدیدآورنده رابطه‌ای مالکانه است.

همچنین در مقررات کشورهای مختلف و در بحث تعیین دارنده این حقوق، از واژه مالکیت استفاده شده، لذا نگارنده پس از بررسی منابع موجود و مطالعه بحث‌های نظری پیرامون این امر، صحت اطلاق

^۱ در رابطه با اوصاف حق مالکیت رجوع شود به دکتر کاتوزیان - ناصر، حقوق مدنی، اموال و مالکیت، نشر دادگستر، ۱۳۷۶، ص ۱۰ به بعد

^۲ دکتر جعفرزاده، میرقاسم، درآمدی بر حقوق آفرینش‌های فکری، جزوه درسی دوره کارشناسی ارشد حقوق مالکیت فکری، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۴-۱۳۸۳، ص ۹۵

حقوقی عبارت " مالکیت اختراعات " را پذیرفته است و از این پس، این عبارت با دلالت تعلق حقوق (مادی و معنوی) ناشی از اختراع به کار خواهد رفت.

با توجه به مقدمات پیش گفته و بی هیچ تعصب و تأکیدی بر دلالت‌هایی خاص بر واژگان یا مفاهیم مرتبط، نخست به این اصل پذیرفته از سوی همه‌ی صاحب‌نظران این حوزه خواهیم پرداخت که حقوق مالکیت فکری یا همان حقوق ناشی از آفرینش‌های فکری دارای دو سویی حقوق مادی و حقوق معنوی است. در مقررات موجود نیز همین دو سویه، به تفکیک، موضوع حکم قرار گرفته‌اند. از این رو، پرداختن به اوصاف و وجوه تمایز این دو سویه ضروری می‌نماید. در ادامه، نخست به حقوق مادی ناشی از اختراعات که در ماده ۱۵ قانون ثبت اختراعات ۱۳۸۶، با بیان مصادیق آن مورد حکم قرار گرفته است^۳ می‌پردازیم و سپس حقوق معنوی را مورد بررسی قرار می‌دهیم که در بند و ماده ۵ همین قانون بدان اشاره شده است.

گفتار اول: حقوق مادی ناشی از آفرینش‌های فکری

در ماده ۱۵ قانون ثبت اختراعات ۱۳۸۶، قانونگذار حقوق ناشی از اختراع را تعریف نموده است و همچنین، عواقب نقض آن از سوی دیگران را برشمرده و همچنین مواردی که از شمول آن خارج است را نیز برشمرده است و این امر نکته‌ای مثبت در قانون‌نویسی در حوزه حقوق اختراعات ایران به شمار می‌رود. با توجه به این ماده درمی‌یابیم مقصود قانونگذار از حقوق ناشی از اختراع، حقوق مادی ناشی از اختراع است. ماده چنین بیان می‌کند:

" حقوق ناشی از گواهی‌نامه اختراع به ترتیب زیر است:

الف- بهره‌برداری از اختراع ثبت شده در ایران توسط اشخاصی غیر از مالک اختراع، مشروط به موافقت مالک آن است. بهره‌برداری از اختراع ثبت شده به شرح آتی خواهد بود.

۱- در صورتی که اختراع در خصوص فرآورده باشد:

^۳ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، ۱۳۸۶